

ЗІБРАННЯ ВИБРАНИХ ПРАЦЬ ВІДОМИХ УКРАЇНСЬКИХ СИНТАКСИСТІВ

Синтаксис української мови: хрестоматія: у 2 ч. / Упоряд. А. Мойсієнко, В. Чумак, С. Шевель. Київ : ВПЦ “Київський університет”, 2019.

У сучасному світі, попри його інформатизацію та намагання вдоступнити для широкого кола дослідників уже наявні напрацювання науковців із тієї чи тієї проблеми, навіть досвідченим ученим іноді важко відслідкувати важливі публікації, а молоді науковці часто губляться в потоці цієї інформації. Тому хрестоматія, у якій зібрано й систематизовано авторські концепції відомих українських синтаксистів другої половини ХХ – перших десятиліть ХХІ ст., що, як зазначено у вступному слові, “дають змогу комплексно осмислити здобутки та овиди сучасної синтаксичної науки”, стане своєрідним путівником для дослідників. Упорядники хрестоматії А. Мойсієнко, В. Чумак і С. Шевель, як свідчить її матеріал, намагалися відібрати з широкого загалу й представити публікації, які мають велику вагу для розуміння граматичної природи тієї чи тієї синтаксичної одиниці, демонструють різні погляди мовознавців щодо її витлумачення. Саме в цьому й убачаємо унікальність рецензованої хрестоматії. Книжка вийшла у світ 2019 р. в двох частинах, її адресовано студентам філологічних спеціальностей, аспірантам, учителям, викладачам закладів вищої освіти, науковцям і дослідникам синтаксичного ладу української мови. Важливо, що у хрестоматії після кожної публікації подано бібліографічний опис, який інформує читача про її першодрук, що дає змогу виявити дискусійні погляди, прослідкувати розвиток учення про ті чи ті синтаксичні одиниці.

У першій частині вміщено наукові статті, згруповані у п’ять розділів: “Синтаксис словосполучення”, “Синтаксис двоскладного речення”, “Синтаксис односкладного речення”, “Синтаксис простого ускладненого речення”, “Синтаксис складного речення”. Послідовність розділів відповідає програмі вивчення синтаксису

для студентів спеціальності 035 “Філологія” спеціалізації “Українська мова та література”, адже хрестоматія призначена насамперед для студентів-філологів. У кожному розділі вміщено публікації, які умовно можна розділити на дві основні групи: ті, що висвітлюють сутність означеної в розділі синтаксичної одиниці загалом, і ті, що їх присвячено описові окремих різновидів цієї синтаксичної одиниці.

Розділ “Синтаксис словосполучення”, та власне і хрестоматію загалом, відкриває стаття І. К. Кучеренка “Об’єкт і предмет синтаксису”, яка дасть змогу читачеві усвідомити відмінність винесених у заголовок статті понять, зрозуміти складність і дискусійність їхнього окреслення. Вдумливе прочитання цієї статті допоможе молодим дослідникам (авторам наукових статей, курсових і кваліфікаційних робіт – бакалаврських, магістерських, здобувачів ступеня доктора філософії) чітко визначати об’єкт і предмет свого дослідження, адже не секрет, що це часто є певною складністю для них. Кілька статей розділу присвячені теорії словосполучення, зокрема: з’ясуванню сутності словосполучення як одного із “фундаментальних і водночас найбільш суперечливих понять у вітчизняній теорії синтаксису” (І. М. Арібжанова. “Граматичний статус словосполучення”, Г. М. Удовиченко. “Співвідносність словосполучень із суміжними синтаксичними категоріями”), проблемі типології словосполучень (І. Р. Вихованець. “Типи словосполучень”), висвітленню форм зв’язку між компонентами підрядних словосполучень (Є. В. Кротевич. “Способи вираження підрядного зв’язку (типи підрядного зв’язку між словами в українській мові)”), описові окремих типів словосполучень (П. С. Дудик. “Сурядні словосполучення: основні питання теорії”, І. К. Кучеренко. “Фразеологізм як об’єкт синтаксису”). Інші статті стосуються аналізу семантики головних компонентів і семантичних функцій залежних компонентів у підрядних словосполученнях (А. П. Грищенко. “Прикметник у функції головного компонента у словосполученні”, І. Р. Вихованець. “Морфолого-синтаксична категорія відмінка”, Й. Ф. Андерш. “Семантична характеристика давального відмінка в сучасній українській мові”, М. Я. Плющ. “Орудний об’єкта як засіб детермінації дієслова”).

У розділі “Синтаксис двоскладного речення” упорядники хрестоматії підбрали й помістили наукові публікації, автори яких сконцентрували увагу довкруг основних питань теорії двоскладного речення – синтаксичної структури простого двоскладного речення загалом, окремих типів простих двоскладних речень і компонентів простих двоскладних речень. Зокрема проблемі формально-граматичної і семантико-синтаксичної структури двоскладних речень присвячені статті Н. Л. Іваницької (“Синтаксична структура двоскладного речення (Питання формально-граматичного і семантико-граматичного членування”)), М. І. Степаненка (“Структурна схема речення і його валентна будова”), К. Г. Городенської (“Параметри семантико-синтаксичної структури елементарних двоскладних речень з дієслівними предикатами”), І. Р. Вихованця (“Валентність предиката і семантико-синтаксична структура елементарного речення”), С. Я. Єрмоленко (“Бездієслівні речення в системі простих речень”). Питання членів речення порушено в публікаціях Н. Л. Іваницької “Член речення як синтаксична категорія”, “Трьохелементний присудок в українській мові”, А. П. Грищенка “Проблема підмета”, К. Г. Городенської “Керовані другорядні члени речення і валентність предиката”, І. Р. Вихованця “Нульові головні члени речення”. Системні відношення між модальними та часовими формами простих двоскладних речень розкрито у статті І. І. Слинька “Парадигматика простого речення української мови (двоскладне речення)”.

Наступний розділ – “Синтаксис односкладного речення” – охоплює наукові розвідки, присвячені граматичній природі та семантиці односкладних речень: В. М. Брицин. “До питання методології дослідження односкладних речень в українській мові”, В. Ф. Сич. “Односкладні речення в українській мові”, К. Г. Городенська. “Проблема двоскладності-односкладності в контексті історичного й дериваційного синтаксису”. У публікаціях Ю. В. Шевельова (Шереха) “Безособові і відносно-безособові речення” та М. Я. Плющ “Семантична структура безособового речення з головним членом, вираженим функціонально-безособовим дієсловом” зосереджено увагу довкруг різно-

видів безособових речень та їхньої семантики. Різновиди вокативних речень, їхні семантичні особливості проаналізовано у статті М. С. Скаба “Вокативні речення сучасної української мови”. Видозміни особових та інфінітивних речень розглядає І. І. Слинько (“Парадигматика простого речення української мови (односкладне речення)”).

Розділ “Синтаксис простого ускладненого речення” відкриває стаття О. В. Кульбабської “Просте ускладнене речення в контексті лінгвістичного знання”, у якій авторка ставить за мету логічно обґрунтувати статус розгляданих речень як рівневих одиниць мови – асиметричних синтаксичних структур, розпрацювати типологію поглядів на їхню лінгвальну природу. Наукова публікації І. Р. Вихованця “Семантико-синтаксична структура простого ускладненого речення” та Л. О. Кадомцевої “Граматичні форми ускладнення структури простого речення” демонструють нові, відмінні від традиційного, але не ідентичні між собою, погляди на природу цих синтаксичних одиниць. Зокрема І. Р. Вихованець витлумачує ускладнені речення як похідні від кількох елементарних простих речень, що з’являються внаслідок формально- і семантико-синтаксичних трансформацій останніх. Крім речень, що їх подають у шкільних і вишівських підручниках, учений зараховує до цього класу речень і конструкції, ускладнення в яких має “більш прихований вияв”, “коли предикат одного з вихідних елементарних простих речень переміщується з типової для нього і центральної позиції присудка у периферійну прислівну (переважно – присубстантивну) позицію” чи “коли перетворений на віддієслівний, відприкметниковий або відприслівниковий іменник-предикат перебуває у вале́нтній рамці іншого предиката, що займає сильну синтаксичну позицію”. Л. О. Кадомцева так само розширює межі ускладнення, але основну увагу звертає на семантичне ускладнення речення, яке виникає не тільки внаслідок лінійного розгортання простого речення, але й унаслідок його згортання, наприклад граматичного еліпсису. Кілька публікацій у розгляданому розділі присвячено реченням із однорідними членами. В. В. Лобода (“Однорідність у простому реченні”) розглядає їх у традиційно-

му руслі. Л. О. Кадомцева поглиблює вчення про однорідні присудки на основі спостережень про їхні функціональні різновиди (“Функціональні різновиди речень з однорідними присудками”). Натомість у статтях І. К. Кучеренка “Речення з кількома присудками”, “Логіко-синтаксична природа речень з однорідними членами”, “Логіко-граматична природа речень з узагальнюючими словами при однорідних членах” репрезентоване авторське витлумачення речень з однорідними членами, яке значно відрізняється від традиційного. Явищам вставності та вставленості присвячені статті Н. П. Плющ (“Явище вставності в сучасній українській літературній мові”) та А. К. Мойсієнка (“Вставлені конструкції в українській мові”). На жаль, у розгляданому розділі не подано статей, у яких простудійовано структуру речень із відокремленими другорядними членами.

Завершує першу частину хрестоматії розділ “Синтаксис складного речення”, у якому представлено 11 наукових публікацій, що висвітлюють природу складних речень (С. П. Бевзенко. “Складне речення як синтаксична одиниця”, І. Р. Вихованець. “Семантико-синтаксична структура складного речення”) і різних їхніх типів: складносурядних речень (А. П. Грищенко. “Семантико-синтаксична структура складносурядного речення”), складнопідрядних речень (О. С. Мельничук. “Про природу складнопідрядних речень та принципи їх класифікації”, І. Р. Вихованець. “Проблема класифікації складнопідрядних речень”, А. П. Медушевський. “Структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень”, І. Г. Чередниченко “Типи підрядності і принципи класифікації складнопідрядних речень за їх функціями”, А. П. Загнітко. “Регулярність / нерегулярність підрядності у системі складного речення”), безсполучникових конструкцій (С. І. Дорошенко. “Безсполучникові складні речення – окремий тип складних структур”, Р. О. Христіанінова. “Складні речення із недиференційованим зв’язком у сучасній українській мові”). Багатокомпонентні складні речення, частини яких поєднані різними типами зв’язку, аналізує К. Ф. Шульжук (“Складні речення з різними видами зв’язку”).

Як бачимо, у першій частині поміщено наукові публікації, присвячені аналізу одиниць і понять, що їх вивчають студенти філологічних спеціальностей у синтаксисі сучасної української мови. Ознайомлення з ними допоможе студентам розширити знання, отримані ними на лекційних заняттях та з підруничкової літератури. Стане в пригоді цей матеріал і вчителям, викладачам закладів вищої освіти, науковцям.

Друга частина хрестоматії, на противагу першій, більше спрямована на науковців, вона охоплює два розділи: “Синтаксична стилістика” і “Теорія синтаксису”. До першого розділу ввійшли наукові публікації, у яких порушено проблеми співвідношення стилістики й синтаксису (В. І. Кононенко. “Проблеми стилістичного синтаксису”, С. Я. Єрмоленко. “Стилістичний компонент у семантиці синтаксичних одиниць”, “Синтаксис у стилістиці і стилістика в синтаксисі”), варіантності й синонімії мовних засобів (Н. В. Гуйванюк. “Варіантність і синонімія мовних засобів”, В. Д. Горяний. “Синоніміка і стилістика односкладних речень”, Ю. В. Шевельов (Шерех). “Відокремлення слів і зворотів як вияв синтаксичної синонімії”, С. І. Дорошенко. “Безсполучникові складні речення в системі синтаксичних синонімів”), синтаксичної специфіки різних стилів (К. Ф. Шульжук. “Функціональні параметри складного речення в художньому стилі”, К. Г. Городенська. “Синтаксична специфіка української наукової мови”, А. П. Загнітко. “Сучасна українська синтаксична поетика: закономірності розвитку і тенденції”). У цьому ж розділі подано статті А. П. Загнітка “Текст як лінгвістична категорія” та В. Д. Шинкарука “Типологія наукових підходів до вивчення модусу”, які, на нашу думку, доречніше було б помістити в другому розділі “Теорія синтаксису”.

У розділі “Теорія синтаксису” наявні 16 статей, які стосуються загальнотеоретичних проблем синтаксису. Це наукові розвідки відомих в Україні вчених І. Р. Вихованця (“Поняття елементарності синтаксичних одиниць”), А. П. Грищенка (“Внутрішня синтаксична організація простого речення”, “Форма в синтаксисі”), С. Я. Єрмоленко (“Загальна і власне синтаксична семантика речення”, “Категорія предикативності”), К. Г. Городенської

(“Реченнєтвірний потенціал предикатів якості”, “Реченнєтвірний потенціал предикатів кількості”, “Дериваційна парадигма в синтаксисі”), П. С. Дудика (“Явища номінації, сегментації і контамінації в структурі речення”), С. І. Дорошенка (“До проблеми розрізнення поняття «приєднання» і «парцеляція»”), А. К. Мойсієнка (“Типологія ускладнення в простому реченні”), Н. В. Гуйванюк (“Функціональна транспозиція в синтаксисі”, “Кореферентність синтаксичних одиниць”, “Основні типи інформативно-референційних смислів у реченні-висловленні”, “«Мовна картина світу» українців засобами синтаксису”), М. В. Мірченка (“Категорія сурядності”).

Отже, рецензована хрестоматія має як суто наукове – донесення важливих теоретичних напрацювань із синтаксису української мови до широкого кола сучасних дослідників, так і практичне значення. Вона стане, на наше глибоке переконання, навчальним посібником як для студентів, так і для молодих викладачів закладів вищої освіти, а також джерелом поглиблення знань про синтаксичні одиниці для вчителів української мови закладів середньої освіти.

Райса Христіанінова, д-р філол. наук, проф.,
Запорізький національний університет, Запоріжжя
<https://orcid.org/0000-0002-0045-1026>

Рецензія надійшла до редколегії 27.04.21